

ZGROMADZENIE SŁUŻEBNIC NAJSW. SERCA JEZUSOWEGO W LATACH 1945-1989

STRESZCZENIE

U początku Zgromadzenia Służebnic Najsw. Serca Jezusowego, podobnie jak w wielu instytutach życia konsekrowanego powstających na przełomie XIX i XX w., oprócz przesłanek duchowych, czyli «charyzmatu co do wartości», leżała konkretna misja – aktywność prospołeczna, którą w pierwszym rzędzie była opieka nad służącymi i dziewczętami przybywającymi ze wsi do miast w poszukiwaniu pracy i edukacji zawodowej. Założyciele uwrażliwiali siostry również na los ludzi cierpiących, stąd stosunkowo szybko poszerzony został zakres działalności instytutu o posługę chorym, ubogim i opuszczonym. Do wymienionych grup objętych troską sióstr w ramach ich działalności apostołskiej z czasem dołączono również dzieci, poprzez troskę o ich chrześcijańskie wychowanie oraz kobiety wyjeżdżające do pracy we Francji, przez dbałość o podtrzymanie ich tożsamości na emigracji. Niestety, II wojna światowa i lata bezpośrednio po niej następujące położyły kres świetnie rozwijającym się dziełom, jakimi były m.in. szkoły gospodarcze, jak również pracy wychowawczej, a z czasem także posłudze pielęgniarskiej w szpitalach. Zgromadzenie sercańskie, charakteryzujące się tak szeroką interpretacją własnego charyzmatu, nie miało problemu z podjęciem nowych zadań, do których zaliczyć należy niewątpliwie katechizację, pracę przy-parafialną oraz zaangażowanie misyjne, a także posługę w instytucjach kościelnych.

Temat niniejszej rozprawy sprowadza się zatem do zasadniczego pytania: jak funkcjonowało Zgromadzenie Służebnic Najsw. Serca Jezusowego w nowej powojennej rzeczywistości oraz jak wyglądało zarządzanie nim przez kolejne kapituły i przełożone generalne wraz ich radami.

Cezura czasowa niniejszego opracowania to lata 1945–1989. Jest to okres w dziejach zgromadzenia, który oprócz kilku wybranych aspektów działalności czy interpretacji duchowości, nie doczekał się dotąd całościowego naukowego opracowania.

Podstawą niniejszej dysertacji są materiały archiwalne w przeważającym stopniu dotychczas nieznanne i niecytowane, jak akta kapituł generalnych, sprawozdania i protokoły powizytacyjne, kroniki poszczególnych domów i wspólnot oraz prowincji zgromadzenia, korespondencja z prymasem Polski kard. S. Wyszyńskim czy akta aparatu represji odnoszące się do «spraw obiektowych» dotyczących sercanek itp. Wykorzystano tu dokumenty proveniencji zakonnej zdeponowane w archiwach różnych szczebli struktur zgromadzenia od archiwum centralnego w Krakowie przez prowincjalne w Polsce, Francji, USA po najmniejsze, tj. domowe (34 z całego zgromadzenia). Rozlegle prowadzona kwerenda odbywała się również w archiwach kościelnych – w Archiwum Kongregacji do Spraw Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego w Watykanie, Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji, a także w Archiwum Prymasa Polski w Warszawie (Akta Wydziału Spraw Zakonnych), Archiwum Konsulty Wyższych Przełożonych Żeńskich Zgromadzeń Zakonnych w Polsce oraz w archiwach diecezjalnych w Krakowie, Kielcach, Łodzi i Przemyślu. Poszukiwano również dokumentów w archiwach państwowych, jednak kwerenda ta – oprócz Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Krakowie i Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej nie przyniosła pożądanych rezultatów.

Materiał źródłowy pozyskany łącznie w 50 archiwach kościelnych i państwowych przeanalizowano i skrzyżowano z dokumentacją zdeponowaną w archiwach zgromadzenia, co pozwoliło na stworzenie kompleksowego obrazu funkcjonowania wspólnoty sercańskiej, jej

struktur, a także działalności w badanym okresie lat 1945–1989. Na ten obraz złożyły się również przeciwności animowane przez komunistyczny aparat represji, z którymi się borykał instytut, a które niejednokrotnie miały swoje konsekwencje w dziejach zgromadzenia. Do takich niewątpliwie zaliczyć należy aresztowanie i pozbawienie wolności pierwszej powojennej przełożonej generalnej zgromadzenia m. Sydonii Zofii Kondrackiej.

Obszerny zakres tematyczny dysertacji zarówno czasowo, jak i terytorialnie, bo obejmujący całe zgromadzenie, a więc w Polsce i poza jej granicami – we Francji, Niemczech, Włoszech, Watykanie, Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, Kanadzie, Boliwii oraz w Libii, zdecydował o jej konstrukcji. Opracowanie zostało podzielona na osiem logicznie z siebie wynikających części.

W rozdziale wprowadzającym została przedstawiona organizacja sercańskiego zgromadzenia oraz podstawy prawne, a także sposoby zarządzania instytutem z uwzględnieniem rozróżnienia na zwyczajne – sprawowane przez przełożoną generalną i jej radą – i nadzwyczajne – przez obradującą, zasadniczo co sześć lat, kapitułę generalną.

Kolejny, drugi rozdział zaprezentował kształtowanie się struktury terytorialnej zgromadzenia, którą tworzyło w omawianym okresie łącznie 141 prawnie erygowanych domów zakonnych. W tym miejscu poruszona została kwestia próby zerwania z centralistycznym stylem kierowania zgromadzeniem i omówiona jest geneza podziału instytutu na prowincje. Do drugiego ogniwa tego rozdziału zaliczyć należy prezentację stanu personalnego zgromadzenia, w której uwzględniona została analiza wieku, wykształcenia oraz pochodzenia społecznego i terytorialnego kandydatek, a także pełnoprawnych członkiń zgromadzenia, czyli sióstr po profesji wieczystej. Poruszona jest również kwestia tzw. sióstr pomocnic, a więc nieformalnego drugiego chóru – istniejącego w zgromadzeniu do 1963 r. W oparciu o dokumentację personalną podjęto próbę odtworzenia imiennego spisu tychże członkiń sercańskiego instytutu.

Źródłem do opracowania stanu personalnego zgromadzenia były zachowane akta personalne (łącznie 1113 teczek personalnych sióstr), a także 648 kartotek osobowych kandydatek. Analiza pozyskanych danych dla przejrzystości pracy zaprezentowana została w formie wykresów, map i tabel.

W trzecim rozdziale przedstawiona jest działalność zarządów generalnych wybieranych przez kapitułę generalną – sprawującą najwyższą władzę w zgromadzeniu, bądź nominowanych przez zewnętrzną władzę kościelną posiadającą do tego typu decyzji odpowiednie kompetencje. Tenże rozdział jak w soczewce skupia wszystkie wątki, które szerzej zostały omówione w kolejnych częściach, bowiem to właśnie od decyzji podejmowanych przez każdorazową przełożoną generalną zależały kierunki rozwoju, a więc także działalności instytutu oraz kwestia formacji i kształcenia sióstr. Ze względu na to, że również zagadnienie reformowania instytutu leży w kompetencjach najwyższych władz zgromadzenia, w tej części omówiony został również temat wizytacji apostolskich, jakie miały miejsce w zgromadzeniu w 1950 r., a następnie w 1962 r.

Cezura dysertacji obejmuje wielkie wydarzenie w życiu Kościoła powszechnego, jakim niewątpliwie był Sobór Watykański II. Zagadnieniu odnowy zgromadzenia, do jakiej wzywali pasterze Kościoła i ojcowie Soboru, a więc m.in. idei *aggiornamento* życia zakonnego w Kościele, jest poświęcony czwarty rozdział prezentowanej dysertacji. Owocem soborowej odnowy jest m.in. współczesne prawo zgromadzenia zatwierdzone w 1984 r.; w niniejszej rozprawie przedstawiono proces jego powstania.

W kolejnych trzech rozdziałach omówiona została działalność podejmowana przez siostry sercanki w Polsce i poza jej granicami. Jako pierwszą – w rozdziale piątym, zaprezentowano aktywność wychowawczo-opiekuńczą, edukacyjną i katechetyczną, a nastę-

pnie – w rozdziale szóstym, pielęgniarską. Siostry z oddaniem posługiwały chorym w szpitalach, ale także osobom starszym i niepełnosprawnym w Domach Opieki Społecznej oraz w cierpiącym i potrzebującym opieki w domach prywatnych. W siódmym rozdziale podjęto próbę opisu genezy zaangażowania misyjnego sercanek w Libii i Boliwii, a także w różnych instytucjach kościelnych. W tym rozdziale po raz pierwszy została omówiona geneza i sama posługa, jaką siostry podjęły na Watykanie po wyborze na Stolicę św. Piotra Jana Pawła II.

Szeroką aktywnością zgromadzenia należy tłumaczyć obszerność tej części rozprawy, a także faktem, że dotąd powojenna działalność zgromadzenia nie doczekała się kompleksowego opracowania. Wszystkie wymienione formy zaangażowania sióstr zostały zaprezentowane nadto na mapach uwzględniających tak Polskę, jak również pozostałe miejsca w Europie, Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i Południowej oraz Afryki, z którymi związane było zgromadzenie w latach 1945–1989.

Ostatnia część pracy – rozdział ósmy poświęcony jest tematyce charakterystycznej dla wciąż budzącego emocje omawianego okresu historii Polski, to znaczy analizie oddziaływania komunistycznych władz państwowych na zgromadzenie. W tym miejscu zostały ukazane różne formy represji, jakim poddawano rodzinę sercańską, od administracyjnych, prawnych po bezpośrednie, czyli aresztowania i pozbawienia wolności.

W latach stanowiących cezurę tego opracowania zgromadzenie zmuszone zostało do podjęcia nowych form działalności, o czym traktuje rozdział piąty. Stało się to jednak nie tylko, co należy odnotować, na skutek rozwoju terytorialnego czy choćby zaangażowania misyjnego sercanek poza Europą. Decydującą rolę w tym procesie odegrały przesłanki ideologiczne i polityka antykościelna oraz antyzakonna ówczesnych władz państwowych w Polsce. To właśnie w omawianym okresie badawczym zgromadzenie niemal całkowicie pozbawiono działalności wychowawczej oraz odsunięto od pracy edukacyjnej, a także pielęgniarskiej, z którą dotąd było łączone, gdyż podejmowało ją od samego początku, tj. XIX w. Rozdział ósmy jest miejscem, gdzie po raz pierwszy zostaną ukazane okoliczności likwidacji placówek przedszkolnych i przyszpitalnych. Ważnym źródłem wykorzystanym do obrazowania okoliczności niezmiernie bolesnych dla sióstr były kroniki zakonne zawierające szczegółowe opisy, a czasami również relacje świadków naocznych tych wydarzeń.

Część ta byłaby niepełna, gdyby nie podjęto próby ukazania mechanizmu inwigilacji i dezintegracji społeczności sercańskiej podjętej przez funkcjonariuszy komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Na podstawie analizy dokumentów zdeponowanych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w tej części dysertacji zostały ukazane bohaterskie postawy sióstr, ale także i te, które położyły się cieniem na kilku życiorysach ówczesnych członkiń zgromadzenia.

Dla przejrzystości pracy w tekst wprowadzono zestawienia tabelaryczne i wykresy, a ponadto zamieszczono dwa aneksy zawierające m.in. szczegółowe wykazy uczestniczek poszczególnych kapituł generalnych, skład personalny sercańskich domów zakonnych, a także mapy obrazujące rozwój terytorialny zgromadzenia i różne jego formy działalności oraz indeks osób i miejscowości.

W pracy zastosowano metody badawcze właściwe humanistyce, tj.: historyczno-porównawczą oraz analizy źródeł. Korzystano także z podstaw statystyki, która pozwoliła na wzbogacenie opracowania o dane obrazujące strukturę personalną sercańskiego zgromadzenia, np. liczebność i wiek kandydatek, wiek zmarłych i liczbę zgonów w wybranym przedziale czasowym, a także pochodzenie terytorialne i społeczne sióstr, jak również wykształcenie zarówno wniesione, jak i zdobyte w trakcie formacji. Celem bowiem niniejszej dysertacji jest ukazanie możliwie najpełniejszej historii zgromadzenia.